

Rijken steeds rijker, de rest steeds armer

Van waar komt ongelijkheid?

In januari 2014 publiceerde Oxfam een spraakmakend rapport dat de groeiende wereldwijde ongelijkheid blootlegt. De cijfers zijn hallucinant. In 2010 bezaten de 388 rijksten in de wereld evenveel als 50%, of 3,5 miljard, armsten. In 2014 volstond het al om de 85 rijksten te nemen om tot die verhouding te komen. Een jaar later moest Oxfam haar rapport nog maar eens bijstellen. Het vermogen van de allerrijksten was zodanig snel gegroeid dat ondertussen de 80 rijksten evenveel bezitten als de helft van de wereldbevolking. Voor de allerrijksten lijkt de crisis niets meer dan een perverse afvalrace om bij die kleine top laag te horen.

Een dossier door MATHIAS SMIDT

Enorme ongelijkheid

Oxfam schat in haar rapport op basis van de cijfers van o.a. Credit Suisse dat de rijkste 1% maar liefst 48% van het wereldwijde vermogen bezit. Tegen 2016 zou dat al meer dan de helft zijn. De 99% moet het nu doen met de overige 52%. Maar ook hier is de rijkdom zeer ongelijk verdeeld waardoor 80% van de mensheid het met maar 5,5% van de wereldwijde rijkdom moet doen. Schrijnende armoede staat dus tegenover een duizelingwekkende rijkdom.

Bovendien zijn die cijfers waarschijnlijk nog een onderschatting. Recent nog kwam het Duits Instituut voor Economisch Onderzoek (DIW) erachter dat ze het grootste deel van de rijkdom van de rijkste 0,1% Duitsers door een aantal 'statistische fouten' over het hoofd had gezien. Ze bleken niet 3.000 miljard euro maar 9.300 miljard euro te bezitten. Meer dan drie keer zoveel dan gedacht! De duizenden miljarden die ze verstopten in belastingparadijzen, tonen aan dat de allerrijksten hun uiterste best doen om de ware omvang van hun vermogen te verbergen.

Niet alleen NGO's als Oxfam maken zich zorgen over deze ontwikkeling. Brede lagen van de bevolking zijn verontwaardigd over de groeiende ongelijkheid. Economen als Piketty wijden er populaire boeken aan. Ook de top van de maatschappij maakt zich steeds meer zorgen. Zo uitte Warren Buffet, een van de rijkste personen ter wereld, kritiek op de huidige ongelijkheid. Op het World Economic Forum in Davos, Zwitserland, neemt het thema een steeds prominenter plaats in. Hun bekommernissen zijn niet zozeer het gevolg van gewetenswroeging, maar vloeien voort uit het besef dat de groeiende ongelijkheid een gevaar begint te vormen voor hun eigen positie. De revoluties in het Midden-Oosten en Noord-Afrika waren geen toeval maar het resultaat van een groeiende groep die uit de boot viel en dat niet meer accepteerde.

Geen nieuw fenomeen

Je zou de indruk kunnen krijgen dat ongelijkheid een recent ontdekt probleem is. Maar uiteraard is het niets nieuws. Een ongelijke verdeling van de rijkdom loopt als een rode draad doorheen de geschiedenis van het kapitalisme. Bovendien nam de ongelijkheid, een paar historische periodes uitgezonderd, steeds toe. In de 19de eeuw, tijdens de volle industriële revolutie, werd de tegenstelling overduidelijk. In de nieuwe en snel groeiende fabrieken werden er op een tot dan toe ongeziene schaal goederen geproduceerd maar in scherp contrast daarmee stond de haast ongeziene armoede van de arbeiders die er werkten. De situatie zou pas verbeteren naarmate deze zich organiseerden in vakbonden en partijen.

De socialisten van die tijd probeerden hiervoor een verklaring te vinden. De meesten bleven steken in halve theorieën en hele waanbeelden. Sommigen slaagden er echter in om verder te reiken, maar het was wachten tot Marx en zijn analyse voor er een echt wetenschappelijke theorie tot stand kwam. Wie 'Het Kapitaal' leest, merkt al snel op dat het boek, ondanks de 19de eeuwse voorbeelden, nog steeds actueel is.

De basis: arbeidswaardetheorie

Marx stelt in het begin van 'Het Kapitaal' vast dat de meeste goederen in het kapitalisme voor de markt geproduceerd worden. Vandaag lijkt dat vanzelfsprekend. Het grootste deel van de geschiedenis werd er echter niet geproduceerd om te verkopen, maar om zelf te consumeren. Goederen die specifiek worden gemaakt om op de markt te brengen, noemt Marx (koop-)waren. Volgens Marx hebben waren een aantal merkwaardige eigenschappen.

Zo'n eerste eigenschap is dat waren schijnbaar twee verschillende soorten waarden hebben. Ten eerste hebben ze een gebruikswaarde, dat wil zeggen dat ze een zekere behoefte moeten vervullen. Wat logisch is, wie zinloze voorwerpen produceert zal ze immers

moeilijk aan de man kunnen brengen. Ten tweede kunnen zulke waren in verschillende verhoudingen geruild worden met elkaar. Ze hebben dus een ruilwaarde of gewoonweg een waarde. Maar wat bepaalt eigenlijk de waarde van een goed?

Op die vraag zijn er haast evenveel antwoorden als er economische stromingen zijn. Voor de ene is het enkel vraag en aanbod die de waarde bepaalt, voor de andere de verschillende productiefactoren zoals kapitaal, arbeid, milieu, ... Marx kwam echter tot de conclusie dat de waarde enkel bepaald wordt door menselijke arbeid of meer bepaald de arbeidstijd die in een bepaald goed wordt gestoken. Het is net dat wat alle goederen gemeen hebben, ze zijn in laatste instantie het resultaat van menselijke arbeid.

Hij spreekt hier echter niet zomaar van arbeid. Anders zou je al snel tot absurde conclusies kunnen komen. Zo zou iemand die zeer traag en inefficiënt werkt een veel waardevoller product maken dan zijn snelle productieve evenknie en bijgevolg ook een hogere prijs kunnen vragen. Dat is in de praktijk niet het geval. Het is niet de individuele arbeidstijd die de waarde bepaalt maar een maatschappelijk gemiddelde daarvan. Daarom spreken marxisten van de maatschappelijk noodzakelijke arbeidstijd (MNA). De MNA is uiteraard niet onveranderlijk. Nieuwe productievere machines die de arbeidstijd verkorten doen de waarde dalen. Evengoed kan de waarde stijgen omdat bijvoorbeeld een bepaalde grondstof schaarser wordt en er dus meer arbeid nodig is om deze te ontginnen. Geschoolde arbeid creëert in dezelfde tijdsperiode een grotere waarde op dan ongeschoolde.

Voor Marx zijn prijs en waarde twee verschillende dingen, maar ze staan niet los van elkaar. De prijs is wat hij met een ingewikkelde term de "gelduitdrukking" van de waarde van een goed noemt. Het is m.a.w. de waarde, maar dan vertaald naar een geldhoeveelheid.

Hoewel hij er gemakshalve van uitgaat dat de prijs en de waarde van een goed gelijk zijn, is dat in de realiteit niet zo. Door schommelingen in vraag en aanbod bijvoorbeeld ligt de prijs soms boven en soms onder waarde. Maar ook door speculatie kan de prijs enorm fluctueren.

Denk maar aan de hoe de prijs van een vat olie de laatste maanden enorm daalde om daarna weer relatief snel te stijgen. Die fluctuaties kan niet verklaard worden door een verandering in de waarde van een vat olie (het is niet zo dat de productie ervan plots veel efficiënter werd) en ook niet door een verandering van vraag en aanbod. Deze bleven relatief stabiel. De echte reden ligt bij de rol van speculanten. De speculatieve vraag voor olie is zo maar even 20 keer zo groot als de reële fysieke vraag. Waardoor de gril van de speculanten een enorm verstoringseffect heeft op de echte prijsvorming.

In een markt waar geen enkel bedrijf een monopoliepositie uitoefent, zal over langere termijn de gemiddelde prijs overeenkomen met de waarde. We zullen hier verder dus ook van uit gaan.

Arbeid, arbeidskracht en uitbuiting

"Een hele brok, maar wat heeft dit nu met ongelijkheid te maken?", kan je denken. Dit is waar Marx met een eerste echte vernieuwing kwam in de economische theorie. De arbeidswaardetheorie was niet zijn ontdekking, maar zat, voor hij met de oplossing kwam, wel met een enorm probleem. Het slaagde er niet in om op een sluitende manier te verklaren waar de winst van een kapitalist vandaan kwam.

De redenering ging als volgt: een werknemer die in dienst is bij een ondernemer wordt vergoed voor de arbeid die hij levert, hij ontvangt een loon. Volgens de arbeidswaardetheorie, moet dat loon gelijk zijn aan de arbeid die wordt geleverd. Maar aangezien de ondernemer het product dat hij zo in handen krijgt ook tegen de waarde ervan moet verkopen, is er geen mogelijkheid voor hem om winst te maken. We zouden natuurlijk kunnen zeggen dat hij het product boven de waarde verkoopt (wat in de realiteit ook soms gebeurt) maar dan stellen we impliciet dat de arbeidswaardetheorie eigenlijk niet van toepassing is. De prijzen zijn dan overgeleverd aan de willekeur van de ondernemer.

Volgens Marx lag het probleem niet bij de arbeidswaardetheorie zelf, maar bij de idee dat de ruil tussen werknemer en ondernemer een gelijke ruil was. Want hoewel het daar alle schijn van heeft, is dat absoluut niet het geval. Een werknemer verkoopt volgens Marx niet zijn arbeid, maar zijn arbeidskracht. Dat wil zeggen zijn vermogen om werk te verrichten en niet de concrete producten die hij in een bedrijf produceert. Die laatste eigent de kapitalist zich toe.

Dat verschil tussen de waarde van het arbeidskracht (of het loon) en de arbeid in de vorm van producten die kapitalist ontvangt, noemen marxisten de meerwaarde. Het vormt de basis voor de winst van de kapitalist. In de realiteit zal de winst niet overeenkomen met de meerwaarde. Een deel ervan wordt immers gebruikt voor marketing, de boekhouding, ... Gemakshalve gaan we er verder van uit dat dit wel zo is. De verhouding tussen de meerwaarde en het loon is de uitbuitingsgraad. Hoe meer meerwaarde relatief tot het loon, hoe groter de uitbuitingsgraad.

Dat verschil tussen de waarde van het arbeidskracht (of het loon) en de arbeid in de vorm van producten die kapitalist ontvangt, noemen marxisten de meerwaarde. Het vormt de basis voor de winst van de kapitalist. In de realiteit zal de winst niet overeenkomen met de meerwaarde. Een deel ervan wordt immers gebruikt voor marketing, de boekhouding, ... Gemakshalve gaan we er verder van uit dat dit wel zo is. De verhouding tussen de meerwaarde en het loon is de uitbuitingsgraad. Hoe meer meerwaarde relatief tot het loon, hoe groter de uitbuitingsgraad.

Uitbuiting wordt opgedreven

De strijd om meerwaarde ligt aan de basis van de klassenstrijd. De kapitalist wil de meerwaarde zo groot mogelijk maken. Hij wil de uitbuitingsgraad dus vergroten. De werkenden daarentegen willen de meerwaarde zo klein mogelijk houden. Beide groepen hebben fundamenteel tegengestelde belangen. Het vergroten van de meerwaarde kan op verschillende manieren gebeuren. De meest voor de hand liggende zijn het verlengen van de werkdag en het bevriezen of zelfs verlagen van het loon. Zulke maatregelen zijn onverholven aanvallen op onze levensstandaard en stoten doorgaans op hevig verzet. Daarom pakken de heersende klasse en haar vertegenwoordigers het doorgaans slinkser aan.

Zo wordt vaak geknipt in het collectief loon, het gedeelte waarmee onze pensioenen, werkloosheidsuitkering, gezondheidszorg, ... betaald wordt. Concreet vertaalt zich dat in het beperken van uitkeringen, duurder maken van gezondheidszorg, optrekken pensioenleeftijd en ga zo maar door. Er wordt ons gezegd dat op ons uitgesteld loon wordt bespaard om het individueel gedeelte van ons loon te beschermen, maar het resultaat is dat de burgerij meer meerwaarde opstrijkt door het opdrijven van de uitbuitingsgraad. Tegelijk zorgen dergelijke maatregelen vaak voor een algemene neerwaartse druk op arbeids- en loonvoorwaarden, lagere uitkeringen en mindere sociale bescherming dwingen ons bijvoorbeeld om gelijk welke job aan gelijk welke voorwaarden te aanvaarden.

Tegelijk wordt de productiviteit van de werkenden opgedreven. Securex kwam in januari met een studie waaruit bleek dat 64% van de werknemers overmatige stress op het werk ervaart, een toename met 18,5% tegenover 2010. De studie gaf aan dat bijna 80% van de werkgevers erkende dat de toename van het aantal burn-outs te wijten is aan een stijging van de werkdruk. (1) In de laatste 50 jaar van de vorige eeuw nam de productiviteit van de Belgische werknemers toe met 650%. Er was een afname van het aantal jaarlijkse werkuren en een stijging van de brutolonen met 250%, maar om op het einde van de periode een even groot deel van de geproduceerde waarde te ontvangen als bij het begin, hadden de reële brutolonen met 433% moeten toenemen.

Neoliberalisme maakt einde aan welvaartstaat

Het loon of de waarde van de arbeidskracht is, net zoals met andere waren, gelijk aan de maatschappelijk noodzakelijke arbeidstijd om deze te produceren. Anders gezegd is het loon gelijk aan de waarde van de noodzakelijke producten om een werkende en zijn gezin in leven te houden. Sommigen stelden dat dit betekende dat Marx een verdediger was van de ijzeren loonwet. Deze houdt in dat het loon nooit boven het absolute bestaansminimum zou uitstijgen en de werkenden in het kapitalisme gedoemd zouden zijn tot een hongerbestaan. Hier is echter niets van aan. Het is voornamelijk de krachtsverhouding tussen arbeid en kapitaal die bepalend is voor de levensstandaard van de werkenden en hun gezinnen.

Volgens Marx is er in het kapitalisme wel de tendens om een steeds grotere laag te creëren die volledig of gedeeltelijk uit de boot valt. Het is een groep die het in groeiende mate moeilijk heeft om rond te komen en steeds meer een precair bestaan heeft. Dit is wat hij het lompenproletariaat noemt.

In de ontwikkelde kapitalistische landen leek die tendens door de groei in de jaren 1950, 1960 en 1970 iets van het verleden te zijn. Niet alleen was er een ongeziene groei na de massale verwoestingen in de oorlog, maar er was ook een gunstige krachtsverhouding ten voordele van de werkenden en dit als gevolg van hun sterke organisaties en het bestaan van het Oostblok dat toen ondanks alle beperkingen nog een aantrekkingskracht op de werkenden uitoefende. De lonen stegen enorm en de welvaartstaat werd uitgebouwd. Het is een van de weinige historische periodes geweest waarin de ongelijkheid in deze landen afnam.

Sinds de opkomst van het neoliberalisme ontstaat er, al naargelang het land op een verschillend tempo, een grotere achtergestelde laag onder de bevolking. Met de hernieuwde diepe crisis vanaf 2008 wordt dat nog versneld. Vandaag zouden we de term lompenproletariaat niet meer in de mond nemen. We spreken van werkende armen, zij die vastzitten in preciaire en slecht betaalde interimjobs of pakweg mensen die in de werkloosheid geraken en moeten leven op een uitkering onder de armoedegrens. Het is deze groep die het hardst geraakt wordt door de besparingen. In landen als Griekenland, Spanje en Portugal is deze laag op korte tijd explosief gegroeid.

Concurrentie en monopolie

Ongelijkheid was een van de centrale thema's die het protest van de Occupybeweging voortstuwde. Het was een strijd tussen de 1% en de 99%. Uit rapporten als die van Oxfam blijkt echter dat de rijkdom zelfs bij die 1% niet gelijk verdeeld is. Ze

is geconcentreerd bij een zeer kleine fractie ervan. Deze enorme concentratie van rijkdom vloeit voort uit de interne logica van het kapitalisme.

Wie kapitalisme zegt, zegt concurrentie. Het feit dat kapitalisten rechtstreeks concurreren met elkaar zorgt voor een extra druk om de uitbuitingsgraad te verhogen. Maar het maakt ook dat het kapitalisme een enorm dynamisch systeem is met technologische vernieuwing en productiviteitsstijgingen. Paradoxaal genoeg leidt het ook tot haar tegenstelling. De nieuwe technologieën en machines vergen steeds grotere kapitalen om te investeren. Kleine bedrijven worden opgeslokt door grotere. En een sector bestaande uit vele kleine bedrijfjes wordt er een waar een paar grote onderling de markt domineren. Er is sprake van concentratie en centralisatie van het kapitaal. Zowat alle sleutelsectoren worden vandaag gedomineerd door slechts een handvol multinationals.

Dit betekent niet dat er een einde aan de concurrentie is gekomen of dat het kapitalisme in een minder turbulent vaarwater komt, integendeel. De inherente tegenstellingen en de concurrentie nemen enkel nieuwe dimensies aan. Multinationals beconcurreren elkaar op wereldvlak op alle mogelijke manieren. Door de opkomst van nieuwe technieken en nieuwe producten verdwijnen oude sectoren en monopolies en ontstaan er nieuwe. Er is een snellere productie dan waar consumenten behoefte aan hebben. Er is een groeiende overproductiecapaciteit. Dit versterkt de zoektocht van de kapitalisten naar andere methoden om snelle winsten te boeken, onder meer via speculatie en allerhande financiële zeepbellen.

Door hun enorm economisch gewicht zorgt die concentratie van kapitaal voor een verdere concentratie van rijkdom. Multinationals kunnen hun toeleveranciers van grondstoffen goedkopere prijzen opleggen en hun consumenten hogere prijzen laten betalen. Bovendien betalen ze dankzij lobbywerk en fiscale spits-technologie amper belastingen. Dit alles is geen uitwas van het kapitalisme, het zit ingebakken in het systeem.

Welk alternatief?

De enorme ongelijkheid vandaag leidt terecht tot verontwaardiging. Onder brede lagen van de maatschappij leeft het idee dat er iets aan gedaan moet worden. Zaken als een vermogensbelasting zijn een mogelijk antwoord. Maar wie aan de belangen van de allerrijksten en hun bedrijven raakt, wordt al snel geconfronteerd met chantage in de vorm van kapitaalvlucht en de dreiging van delocalisatie.

Op zich is dit niet verbazingwekkend. Ongelijkheid is inherent aan het kapitalisme. Het is geen foutje van het systeem, maar een systeem dat fout is. Uiteindelijk staan de belangen van een kleine elite centraal. Belangen die ze door haar bezit van de sleutelsectoren van de economie en de bijhorende politieke macht ook kan behartigen.

Wie daar een antwoord op wil formuleren, moet buiten de grenzen van de huidige maatschappij treden. Enkel door de economie te organiseren in het belang en onder controle van de meerderheid van de bevolking kan de productie op een democratische wijze gepland worden en kan er echt werk van worden gemaakt om iedereen een degelijke levensstandaard aan te bieden en de ongelijkheid aan te pakken.

(1) <http://www.securex.be/nl/detail-pagina/Werkgevers-erkennen-verantwoordelijkheid-bij-burn-out-00001/>